

ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ Й ОСНОВНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ЛІКУВАЛЬНО-КОСМЕТИЧНИХ ЗАСОБІВ

Ключові слова: проблеми шкіри, лікувальна косметика, аптечна косметика, дерматологічна косметика, космецевтика

Шкіра є одним із основних органів людини. Через сенсорні та захисні механізми шкіри здійснюється її контакт із зовнішнім середовищем. За дослідженнями косметологів та лікарів-дерматологів, на стан шкіри впливає низка зовнішніх та внутрішніх чинників. До основних відносять:

- погіршення кліматичних умов – високі температури, сухість повітря, інтенсифікація променистої енергії;
- дія хімічних факторів – використання косметичних засобів зі вмістом барвників, консервантів, спиртів, лугів, лагунів, тобто мила, лосьйонів, одеколонів;
- особливості організму людини – генетика, порушення обміну речовин, порушення функцій внутрішньої секреції;
- вікові зміни в організмі людини.

Інтенсифікація впливу зазначених факторів дедалі буде підвищуватися, що пов'язано з дією об'єктивних чинників: глобального потепління, яке прогнозують вчені; зменшення обсягів натуральних ресурсів, що використовують для виробництва парфюмерно-косметичних засобів; старіння людини. Вплив зазначених факторів на шкіру призводять до появи косметичних проблем: заедів, «судинних зірочок», хвороби сальних залоз, себореї, псоріазу, кропив'янки, екземи, рубців, гіперпігментації, веснянок, акне, алопеції та ін.

Дефекти шкіри є не тільки косметичною проблемою, але й зумовлюють психічні розлади здоров'я – дисморфофобію, надмірну стурбованість людини дефектами та особливостями свого тіла. За даними досліджень, серед пацієнтів, що страждають дисморфофобією, спостерігають депресію, низьку самооцінку, зниження працездатності, суїцидальні прояви, частота яких у 45 разів у цій групі населення вища, ніж в інших групах населення.

З метою лікування та корекції вищезазначених проблем у косметології застосовують засоби лікувальної косметики. Згідно з Законом України «Про лікарські засоби» лікувальна косметика є лікарським засобом. Про це свідчать і її основні ознаки: необхідність реєстрації в Україні, наявність (дія) державного фармакологічного нагляду за безпекою засобу, вміст активних фармацевтичних інгредієнтів та, зазвичай, рекомендація щодо застосування лікарів-дерматологів чи косметологів. Але ці засоби є товарами нерецептурного відпуску: понад 54% споживачів застосовують їх на основі власного вибору чи за рекомендацією провізора. Невпорядковане застосування засобів лікувальної косметики призводить до таких же негативних наслідків, як і лікарських засобів.

Водночас в Україні поступово зростає попит на так звані «продукти для покращення якості життя». У 2013–2014 рр. приріст обсягів продажу засобів лікувальної косметики в Україні становив 23%, у той час як приріст обсягів реалізації лікарських засобів – 6,7%. Десять років потому асортимент аптек на 95–98% складався з лікарських засобів. Натепер питома вага цієї категорії становить 80%, товари категорії

«парафармацевтичні засоби» – 20%, у тому числі сегмент засобів лікувальної косметики – 5%. Фармацевти-практики сьогодні розглядають засоби лікувальної косметики як важливу складову асортименту аптечних закладів, яка характеризується більш високою валовою маржою порівняно з лікарськими засобами і суттєво поліпшує фінансові результати діяльності аптек.

Але на темпи зростання обсягів реалізації лікувальної косметики впливають і негативні фактори: відсутність чіткого позиціонування на ринку, застарілі форми реалізації, недостатній рівень сервісу в аптеках, відсутність кваліфікованих консультантів із лікувальної косметики в аптеках.

Збільшення попиту на засоби лікувальної косметики, відсутність позиціонування її як лікарського засобу та непередбачувані наслідки невпорядкованого її застосування зумовлюють актуальність проблеми розроблення адекватних інструментів просування та реалізації засобів лікувальної косметики. Як свідчать проведені дослідження, на цей час серед науковців не склалося однозначного визначення категорії засобів, які долають дерматологічні проблеми. Відсутність їх чіткого визначення і класифікації призводить до низки проблем: відсутності нормативного врегулювання обігу цих засобів, науково-обґрунтованих підходів до їх просування та збуту, юридичної відповідальності виробників та посередників за обіцяний ефект, недоброчинного поводження виробників та посередників щодо проходження процедур реєстрації і сертифікації. Низка наведених проблем і зумовила актуальність дослідження.

Темою роботи є визначення сутності засобів, які використовують для профілактики та лікування дерматологічних проблем шкіри і дослідження їх основних характеристик.

Для визначення засобів, які застосовують для профілактики та лікування дерматологічних проблем шкіри, різні автори використовують різні назви: аптечна, активна, дерматологічна, натуральна, органічна, лікарська косметика.

Так, на думку Башури А. та Ткаченко С. «терміни «аптечна», «лікувальна», «дерматологічна», «фармацевтична» косметика можна вживати як синоніми» [1, стор. 4]. За даними джерел [2, 3] ця низка синонімів доповнюється термінами «активна» та «медикаментозна» косметика.

Але для більшості авторів перелічені терміни мають різне визначення.

Наприклад, лікувальна косметика за думкою Турубари Є. – це «засоби особистої гігієни» [4], Ломакіної Н. – «аптечні мазі» [5], Корнеєвої Р. – «винахід маркетологів» [6], Храмової М. – «це мазі, креми, гелі, лосьйони на настоях трав зі вмістом ефірних олій. Це звичайна косметика зі застосуванням фітотерапії, її використання допоможе у щоденній боротьбі з вуграми, запаленнями, сухістю шкіри, лупою і посіченням волосся. Допоможе, але не позбавить від проблеми» [7]. Основне призначення лікувальної косметики – корекція патології та специфічного догляду, очищення, тонізування, живлення, зволоження, захист шкіри [8].

Космецевтика, на думку Ломакіної Н., – «професійна косметика, середнє між лікувальною та звичайною косметикою, декоративно-гігієнічні засоби, що характеризуються лікувальними властивостями» [5], Корнеєвої Р. – «косметика з високою концентрацією активних добавок» [6].

Дерматологічна косметика, за думкою Нехорашвили Н., «містить дермато-естетичні засоби спрямованої дії, що містять біологічно активні інгредієнти, які дозволяють здійснювати лікувальний і профілактичний догляд за шкірою у разі порушення певних її функцій. Біологічна дія поширюється на шар епідермісу і окремі клітини шкіри: Лангерганса, фібробластів, меланоцитів. Використовують як в салонах краси, так і для домашнього догляду» [9].

Активну косметику, за джерелом [8], поділяють на лікувальну (дерматокосметику) (Bioderma, Avene, Ducray, La Roche-Posay, A-Derma, Exfoliac, Uriage) та аптечну (Galenic, Vichy, Phytosolba, Klorane, Korff).

Медикаментозна косметика – це мазі і креми, що містять активні діючі речовини хімічного походження. Ці засоби містять такі компоненти як азелаїнова кислота, пероксид бензоїлу, цинк, селен, а також гормони, антибіотики. Ці засоби має виписувати дерматолог або дермакосметолог, у них є побічні ефекти і протипоказання, як у більшості лікарських препаратів [7].

Натуральною косметику можна називати тільки в тому разі, якщо вона відповідає вимогам стандартів BDIH (Bund deutscher Industrie – und Handelsunternehmen – Federal Association of Industrial and Commercial Companies) до рослинної та мінеральної сировини, захисту тварин, обмеження використання природних матеріалів та консервантів.

Таким чином, проведений аналіз категоріального апарату, що визначає засоби для профілактики та лікування дерматологічних проблем шкіри, свідчить, що різні автори, по-перше, дотримуються різної думки щодо ідентичності вказаних термінів; по-друге, автори вкладають в їх визначення різний зміст.

Мета статті – дослідження сутності та розроблення категорійного апарату щодо засобів, які використовують для профілактики та лікування проблем шкіри.

Матеріали та методи дослідження

Об'єктом дослідження є процес визначення сутності та основних характеристик засобів, які використовують для профілактики та лікування проблем шкіри. Предметом дослідження – підходи до визначення таких засобів.

У роботі використано матеріали попередніх досліджень щодо підходів визначення сутності, основних характеристик та особливостей реалізації, застосування лікувально-косметичних засобів.

З метою дослідження сутності та характеристик засобів лікувальної косметики застосовано методи: порівняння та контент-аналізу; тлумачень досліджуваних засобів різними авторами; аналізу складу, механізму, виду та результатів дії та інших ознак лікувальних засобів, засобів лікувальної косметики та косметики; узагальнення та аналогій властивостей та виділення істотних ознак лікувально-косметичних і лікувальних засобів та ін.

Результати дослідження та обговорення

Різноманітність тлумачень призводить до неоднозначності визначення категорії засобів, які застосовують для профілактики та лікування дерматологічних проблем шкіри. На думку авторів, для запобігання такої невизначеності необхідно упорядкувати категоріальний апарат. Він має відображати загальне поняття, що виражає найбільш суттєві ознаки. У табл. 1 наведено сутнісні характеристики категорій, що застосовують для визначення засобів для профілактики та лікування проблем шкіри.

Т а б л и ц я 1

Узагальнення та характеристика категоріального апарату, використовуваного для визначення засобів, призначених для профілактики та лікування дерматологічних захворювань шкіри

Косметика	Характеристика
Лікувальна косметика	Сутність дії засобу
Дерматологічна косметика	Предмет дії засобу
Аптечна косметика	Місце продажу засобу
Активна косметика	Інтенсивність дії
Натуральна (органічна) косметика	Вміст речовин
Косметецвтика	Послання слів

У переводі з грецької «дерматос» – шкіра, «косметик» – мистецтво прикрашати. Таким чином, дослівно, дерматологічна косметика – мистецтво прикрашати шкіру. Термін «аптечна» косметика вказує на місце реалізації засобів. Але у аптеці крім засобів лікувальної косметики продають ще й парфюмерно-косметичні засоби. Термін «активна» косметика характеризує інтенсивність впливу засобу на шкіру. Але такий засіб косметики як пілінг також активно впливає на шкіру, але при цьому впливає тільки на поверхневий шар шкіри. За словами А. Клігмана, станом на 2006 р. 90% всієї косметики можна віднести до активної. Термін «космецевтика» утворився з поєднання двох понять «косметика» та «фармацевтика» та не визначає самої суті категорії.

Аналіз термінів, які застосовують для визначення засобів для профілактики та лікування дерматологічних проблем шкіри показав, що саме термін «лікувальна» косметика найбільш точно і повно характеризує їх сутність. Тому ці засоби пропонують називати лікувально-косметичні. До того ж цей термін визначено у Законі України «Про лікарські засоби» [10]. Згідно з цим Законом, засоби лікувальної косметики – це лікарські засоби – «будь-яка речовина або комбінація речовин (одного або декількох АФІ та допоміжних речовин), що має властивості та призначена для лікування або профілактики захворювань у людей, чи будь-яка речовина або комбінація речовин (одного або декількох АФІ та допоміжних речовин), яка може бути призначена для запобігання вагітності, відновлення, корекції чи зміни фізіологічних функцій у людини шляхом здійснення фармакологічної, імунологічної або метаболічної дії або для встановлення медичного діагнозу». Але аналіз основних характеристик лікувально-косметичних засобів та лікувальних засобів свідчить, що хоча лікувальна косметика має лікувальну дію, вона за багатьма характеристиками відрізняється від лікувальних засобів.

Для того, щоб описати будь-яку категорію, необхідно визначити загальні властивості предметів чи явищ. Тобто, для категоризації засобів, що застосовують для профілактики та лікування дерматологічних проблем шкіри, доцільно визначити їх загальні властивості. А внаслідок того, що ці засоби мають ознаки як лікарських засобів, так і косметики, для визначення категорії «лікувально-косметичні» засоби автори пропонують визначити властивості цієї категорії порівняно з властивостями категорій «лікарські засоби» та «косметика». У табл. 2 наведено порівняльну характеристику цих категорій.

Т а б л и ц я 2

Порівняльна характеристика категорій «лікарські засоби», «лікувально-косметичні засоби», «косметика»

Ознака	Лікарські засоби	Лікувально-косметичні засоби	Косметика
Предмет впливу	Системні захворювання, патологія шкіри	Несистемні захворювання та косметичні проблеми шкіри	Косметичні проблеми шкіри
Мета впливу	Лікування та профілактика системних захворювань шкіри	Лікування з метою естетичної корекції шкіри	Естетична корекція та догляд за шкірою
Тип засобу	Лікарський засіб		Парфюмерно-косметичний засіб
Нормативні акти, які регламентують виробництво та обіг	Закон України «Про лікарські засоби»		ДСТУ «Продукція парфюмерно-косметична»
Реєстрація в Україні	Необхідна		
Сертифікація	Обов'язкова		Добровільна

Ознака	Лікарські засоби	Лікувально-косметичні засоби	Косметика
Дозвільні документи	Свідоцтво про державну реєстрацію засобу. Сертифікат якості на кожну серію. Державний реєстр лікарських засобів		Свідоцтво про державну реєстрацію засобу. Декларація відповідності на кожну партію. Протоколи випробування
Державний нагляд за безпекою	Фармакологічний нагляд		Відсутній
Концентрація АФІ	Висока	Гранично-безпечна	Відсутні АФІ
Форма	Таблетки, ін'єкції, мазі, гелі	Креми, шампуні, бальзами, емульсії, зубні паста, солі та екстракти для ванн	
Застосування	Перорально Парентерально Місцеве нанесення	Місцеве нанесення	
Вид дії	Фармакологічна Імунологічна Метаболічна	Фармакологічна Естетична	Естетична
Результат дії	Патогенічне лікування кожних захворювань	Лікування та запобігання проблем шкіри	М а с к у в а н н я недоліків
Рівень впливу	Вплив на організм людини	Вплив на всі шари шкіри	Вплив виключно на поверхневий шар шкіри
Склад	Натуральні та синтетичні компоненти	В основному натуральні компоненти. Відсутність гормонів та антибіотиків. Обмежений вміст і встановлений перелік застосовуваних консервантів	Натуральні та синтетичні компоненти. Великий вміст консервантів
Періодичність застосування	Курсами		Постійно
Механізм дії	Попадання засобу у кровоносну систему	Доставка засобу до глибинних шарів шкіри	Вплив виключно на епідерміс
Фармакологічна дія	Зміна функцій організму, систем, органу, клітини	Корекція, модифікація фізіологічних функцій шкіри	Відсутня
Ефект	Тривалий лікувальний завдяки зміні стану фізіологічних функцій організму	Тривалий лікувальний завдяки глибині проникнення засобу. Не визиває звикання	Маскувальний, тимчасовий, протягом використання засобу. Постійне застосування визиває звикання.
Вимоги клінічних випробувань	Клінічні випробування на групі досліджуваних у кількості не менше 500 осіб		Випробування на групі досліджуваних у кількості 20–30 осіб
Сертифікація	Обов'язкова		
Безпечність	Має побічні ефекти	Не має побічних ефектів. Контроль водно-лужного балансу шкіри. Гіпоалергенні	Має побічні ефекти

Ознака	Лікарські засоби	Лікувально-косметичні засоби	Косметика
Особа, яка призначає засіб	Призначає лікар-дерматолог	Рекомендує як косметолог, лікар-дерматолог, так само і провізор або обирається самостійно	Обирається самостійно або за допомогою консультанта у торговій точці
Наслідки у разі неправильного застосування		Тяжкі	Не тяжкі, але можлива алергія
Місця продажу		Аптека	Аптека, спеціалізовані магазини, відділи супермаркетів
Вкладиш-інструкція		Обов'язкова	Не обов'язкова

Порівняльна характеристика наведених ознак показала, що лікувально-косметичні засоби, здійснюючи лікувальну дію на шкіру, за такими ознаками як мета та предмет впливу, вид дії та інші відрізняються від лікувальних засобів. Окрім наведених, важливою ознакою, за якою відрізняються лікувально-косметичні засоби від лікарських засобів, є завжди інноваційний та оригінальний характер.

Зазвичай підприємства, які виробляють лікувально-косметичні засоби, організують на базі дослідницьких лабораторій. Вони здійснюють інноваційні розробки (формули, речовини (сполуки речовин) чи технології), які стають базовими для розроблення лікувально-косметичних засобів. У табл. 3 наведено характеристику базових інновацій дослідницьких дерматологічних лабораторій відомих торгових марок лікувально-косметичних засобів.

Т а б л и ц я 3

Базові інновації дерматологічних лабораторій

Торгова марка	Дослідницька дерматологічна лабораторія	Базова інновація
Vichy	Лабораторії L'Oreal	Термальна мінеральна вода Vichy
Phyto	Біотехнологічна лабораторія PHYTOSOLBA	Інноваційні формули: PHYTOLIUM®4, CapicellPro®, компонент із гриба Шиітакі®, екстракт пальмового дерева®, глікопротеїни пасльону®, виноградний процианідин® та ін.
Lierac	Лабораторії Lierac	Компонент детокс хромо-комплексу LIERAC®
Filorga	Лабораторія Filorga	Комплекс Filorga® – полірвітамінізуючий коктейль із 55 активних компонентів, 14 вітамінів, 24 амінокислот, 6 коензимів, 5 нуклеїнових основ, 4 мінералів, 2 антиоксидантів
NUXE	R&D лабораторія NUXE	32 патенти на рослинні екстракти
Uriage	Лабораторія Uriage – дермакосметичний підрозділ фармацевтичної лабораторії групи БІОРГА	Термальна вода Uriage – природний антиоксидант та нейтралізатор вільних радикалів
A-Derma	Лабораторія Пьер Фабр	Екстракт вівса Rhealba®
AVENE		Термальна вода AVENE
RoC	Лабораторія Roge Cavailles	Інноваційна технологія стабілізації вітаміну А
Есвей Кедем	Лабораторія Кедем	Кліматичні та географічні особливості території збору сировини лікарських рослин. Власні плантації заводу. Стандарт BDIH
DENOVA	Лабораторія DENOVA	Мул Мертвого моря

Як свідчать наведені дані, лікувально-косметичні засоби окремої торгової марки виробляють власні заводи на основі розробок власних дослідницьких лабораторій. Тобто, під окремою торговою маркою випускають тільки оригінальні лікувально-косметичні засоби. Чого не можна сказати про виробництво лікарських засобів. Окрім оригінальних лікарських засобів на фармацевтичному ринку присутні і їх генерики.

За результатами дослідження під лікувально-косметичними засобами пропонуємо розуміти клас лікарських засобів, оригінальних за формулою, речовиною чи технологією виробництва, що впливають на глибинні шари шкіри і забезпечують не тільки лікувальний, але й естетичний ефект.

Таким чином, дослідження сутності засобів, що використовують для профілактики та лікування дефектів шкіри, дає підстави для включення їх до лікувальних засобів.

Висновки

1. Досліджено, що серед вчених не має одностайної думки щодо тлумачення та визначення засобів, які використовують для профілактики та лікування проблем шкіри.

2. Різноманіття тлумачень призводить до неоднозначності визначення категорії засобів, що застосовують для профілактики та лікування дерматологічних проблем шкіри.

3. Запропоновано засоби, що використовують для профілактики та лікування дефектів шкіри називати за способом їх дії – лікувальною косметикою.

4. Порівняльна характеристика категорій «лікарські засоби», «лікувально-косметичні засоби» та «косметика» показала, що між лікувальними, косметичними та лікувально-косметичними засобами є низка схожих властивостей, що, по-перше, дає підстави віднести лікувально-косметичні засоби до лікувальних, по-друге, таке поєднання надає досліджуваним засобам особливого статусу. Це спричинює необхідність розроблення особливих інструментів та методів вивчення потреб споживачів цих засобів, їх розподілу, позиціонування та просування.

Список використаної літератури

1. *Башура О., Ткаченко С.* Лікувальна косметика в аптеках і не тільки... – Харків: Прапор, 2006. – 392 с.
2. *Храмова М.* Аптечна косметика: довіру до якості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://marichka.info/content/aptechna-kosmetika-doviru-do-yakosti/>
3. Аптечна косметика: чи варто їй довіряти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://megasite.in.ua>
4. *Турубара Е., Лоскутова Е.* Исследование ассортимента лечебной косметики в аптечной организации // Вест. Росс. ун-та дружбы народов. Серия: Медицина. – 2004. – № 4. – С. 177–178.
5. *Ломакіна Н.* В чем отличие лечебной косметики от космецевтической и обычной [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ohrana-zdorovja.ru/beauty/>
6. *Корнєєва Р.* Космецевтика «де факто» и «де юре» // *Cosmetic inter.* – 2015. – № 5. – С. 120–124.
7. *Храмова М.* Аптечна косметика: довіру до якості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://marichka.info/>
8. Аптечна косметика: чи варто їй довіряти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://megasite.in.ua>
9. *Бехорашвили Н.* Формирование классификации косметических средств // Росс. аптеки. – 2008. – № 21. – С. 45–49.
10. Закон України «Про лікарські засоби» від 04. 04. 1996 р. № 123/96-ВР.

Надійшла до редакції 9 червня 2016 року.

О. В. Посылкина, В. Г. Котлярова, Е. В. Чечотка

Национальный фармацевтический университет, г. Харьков

ИССЛЕДОВАНИЕ СУЩНОСТИ И ОСНОВНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК ЛЕЧЕБНО-КОСМЕТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ

Ключевые слова: проблемы кожи, лечебная косметика, аптечная косметика, дерматологическая косметика, космецевтика

А Н Н О Т А Ц И Я

Отсутствие четкого определения и классификации средств, которые применяют для профилактики и лечения проблем кожи, приводит к ряду проблем: отсутствию нормативного урегулирования обращения этих средств, научно-обоснованных подходов к их продвижению и сбыту, юридической ответственности производителей и посредников за обещанный эффект, недобросовестному поведению производителей и посредников относительно прохождения процедур регистрации и сертификации.

Средства, которые применяют для профилактики и лечения, разные авторы называют по-разному: дерматологическая, активная, аптечная, органическая косметика, космецевтика. В статье доказано, что среди терминов исследуемых средств именно термин «лечебная косметика» наиболее точно и полно характеризует их сущность.

В работе показано, что средства лечебной косметики имеют как признаки лекарственных и косметических средств, так и признаки, которые присущи только лечебно-косметическим средствам. К таким предлагают отнести: предмет и цель влияния средства, концентрация АФИ и состав, вид, механизм и результат действия, уровень влияния на кожу, уровень безопасности. Важным признаком, по которому отличают лечебно-косметические средства от лекарственных средств, является инновационный и оригинальный их характер.

Проведенные исследования показали, что средства лечебной косметики имеют характеристики как лекарственного средства, так и косметики. Такое сочетание предоставляет исследуемым средствам особый статус. Это вызывает необходимость разработки особенных инструментов и методов изучения потребностей потребителей этих средств, их распределения, позиционирования и продвижения.

O. V. Posylkina, V. G. Kotlyarova, O. V. Chechotka

National University of Pharmacy, Kharkiv

RESEARCH OF ESSENCE AND BASIC DESCRIPTIONS OF CURATIVELY-COSMETIC FACILITIES

Key words: skin problems, medical cosmetics, pharmacy cosmetics, dermatological cosmetics, cosmeceuticals

А B S T R A C T

The lack of a clear definition and classification of means that are used for prevention and treatment of skin problems, leads to a number of problems: lack of normative regulation of circulation of these means, evidence-based approach to their promotion and marketing, legal liability of manufacturers and mediators for the promised effect, inequitable conduct of manufacturers and mediators with respect to registration and certification procedures.

The means used for prevention and treatment various authors call differently: dermatological, active, chemist, organic cosmetics, cosmeceuticals. It is proved hereby that among the terms of the test means namely the term «medical cosmetics» the most accurately and fully characterizes their essence.

It is shown that the means of medical cosmetics have both signs of pharmaceuticals and cosmetics, as well as features that are typical only for medical and cosmetic products. These propose to include: object and purpose of influence of means, API concentration and composition, type, mechanism and result of action, level of influence on the skin, level of security. An important characteristic, that distinguishes medical and cosmetic products from medical products, is their innovative and original nature.

The studies have shown that means of medical cosmetics have the characteristics of both of drugs and cosmetics. This combination provides a special status to investigational means. This causes the necessity of development of special tools and methods of study of consumers' needs of these means, their distribution, positioning and promotion.

Електронна адреса для листування з авторами: kaf.yep@nuph.edu.ua